
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12 (091 + 477)

Б.В. Бернадський,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільного розвитку та суспільно-владних
відносин Національної академії державного управління
при Президентові України, м. Київ, Україна

ШТРИХ ДО ПОРТРЕТА ЖАНДАРМСЬКОГО АГЕНТА

У статті, у контексті юридичної біографістики, подається політичний портрет агента політичного розшуку Російської імперії. Робиться висновок стосовно доцільності люстрації агентури. За основу взято біографію одного з найрезультативніших секретних співробітників охоранки Б. Долина як приклад і використання негласних джерел спецслужби у політичному розшуку та боротьбі з революційним рухом і в протидії розвідувально-підривним спрямуванням та диверсійним акціям ворожих спецслужб в умовах війни.

Ключові слова: агентура, політичний розшук, охоранка, Центральна контррозвідка, люстрація.

В статье, в контексте юридической биографистики, подается политический портрет агента политического сыска Российской империи. Делается вывод о целесообразности люстрации агентуры. В качестве примера взята биография одного из наиболее результативных секретных сотрудников охоранки Б. Долина как пример и использование негласных источников спецслужбы в политическом сыске и борьбе с революционным движением и в противодействии разведывательно-подрывным устремлениям и диверсионным акциям вражеских спецслужб во время войны.

Ключевые слова: агентура, политический сыск, охоранка, Центральная контрразведка, люстрация.

Історія будь-якої організації неможлива без біографії людей, що її очолювали та забезпечували функціонування. Якщо перші, перебуваючи на очах у сучасників, вже одним цим фактом забезпечили місце в анналах історії, то життєвий шлях інших здебільшого прихований від громадськості, тож і рідше відтворюється у працях дослідників. Це міркування особливо справедливе для організацій, що діяли таємно.

Нині, коли перед українським суспільством постала потреба очищення – люстрації, ця проблема набуває все більшої актуальності. Заклики стосовно викриття і засудження колишньої агентури КДБ нагадують події, що відбувалися понад століття тому. Тож, вивчаючи цю складну і неоднозначну проблему, цілком доцільно буде звернутись до методики юридичної біографістики.

Агентурний апарат репресивно-каральної системи самодержавства вже доволі повно відображений у працях багатьох дослідників. Серед них виділяються роботи

О.Н. Ярмиша, В.М. Чиснікова, В.О. Зверєва, С.М. Жарова та інших. Водночас все ще недостатня увага приділяється аналізу законності діяльності окремих персоналій. Зокрема, тих секретних співробітників, що зазнали переслідувань після падіння режиму, котрий вони захищали. Однією з найбільш яскравих постатей агентурного апарату царських спецслужб був Б. Долін.

Народився він у містечку Острополь. Як сам визнавав – у заможній сім'ї. Причому наголошував, що у жодних партіях не перебував, однак товаришував із “бундівцями”. Ті навіть використовували його квартиру. На тій підставі і був завербований у 1903 р. На початку майстерним випитуванням у нього дізналися ім'я одного із візитерів, після чого, шантажуючи, і завербували. Півтора десятиліття по тому, сповідуючись В. Бурцеву, Долін стверджував, що неодноразово намагався порвати із спецслужбою. Та всі спроби завершувались арештами і повторними вербуваннями. А у передсмертному листі запевняв, що не давав жандармам інформації та каюся у відсутності мужності, що завадило признатись революціонерам. За важливого ж агента жандарми його видавали, виходячи зі своїх “шкурних” інтересів [1, с. 334; 2, с. 92].

Безумовно, в умовах тотального засудження суспільством співпраці зі спецслужбами, він відчував моральний тягар. Проте, спілкуючись із освіченими та неординарними людьми у жандармській формі, він бачив різницю між ними і звичним образом царського держиморди. Крім того, така робота непогано оплачувалась. Тож, ознайомлення з документами змушує нас дещо скоригувати це каяття. Терзаючись муками сумління, Долін працював винахідливо, демонструючи артистизм, мужність, наполегливість. За час роботи він змінив чимало прізвищ і псевдонімів. “Заславський”, “Шарль”, “Абрам”, “Ленін”, “Александров”, Полонський Михайло Борисович, Бабаджан Абрам Ісайович, Гойхберг Григорій Соломонович, усе це він – Долін Бенцион Моїсейович. До речі, псевдоніми змінювали особливо цінним агентам. Те ж стосувалось і повторних вербувань. Тому, певною мірою, сповіді професійно нещирої людини можна повірити.

Начальник Волинського ГЖУ полковник Потоцький своїм агентом був задоволений і зауважував, що той хоча і не був членом жодної партії, проте, маючи хороші зв'язки і високий рівень інтелекту, давав повне висвітлення політичного життя в Житомирі [1, с. 352]. Як при тому Долін примудрився не провалитися, залишається загадкою. Жандарм був сибаритом, специфічною роботою себе не переобтяжував і відверто нехтував дотриманням вимог конспірації, приймаючи агентуру прямо в канцелярії управління, поряд із власною квартирою. Звісно, революціонери скористались таким невіглаством, використавши метод, що згодом так яскраво у своїх мемуарах описав П. Судоплатов, у частині, де йшлося проте, як ОУНівці виявляли чекістську агентуру. Отож, підпільники встановили за нею постійне спостереження, обладнавши два пости – на бульварі та на Миколаївській вулиці, фіксуючи всіх відвідувачів та стежачи за пересуваннями самих жандармів. Тому не дивно, що агенти за будь-яку ціну намагались уникнути таких контактів, накликаючи на себе гнів Департаменту поліції, котрий, будемо справедливі, таки з'ясував причини такого побоювання [3, арк. 8–10].

Коли ж на Волині з'явилась власна охранка, Потоцький передав агентуру новому начальникові відділення ротмістру Шульцу, причому Доліна рекомендував особливо [4, с. 141; 1, с. 352]. На новому місці роботи він проявив себе блискуче, отримуючи й відповідну винагороду – понад 100 крб на місяць. При цьому, за свідченням жандарма, давав цінну інформацію і повне висвітлення “злочинної діяльності найбільш видатних осіб”. Серед відомих революціонерів,

яких він видав, можна назвати Абрама Чекіса, Геша Носовича, Іду Фрейдін, Ізраїля Плавскіна, Мейєра Віленкіна, Шмуля Фельдмана, Абрама Розенבלата та інших, нелегальну бібліотеку. Потім, перейшовши до анархістів-комуністів, далі спеціалізувався по них. Коли Шульц пішов на підвищення, очоливши Катеринославську “охранку”, Долін переїхав туди за ним, щоправда, не за приємних для себе обставин. [4, с. 141; 6; 3, арк. 6].

Тривалий час він був обмежений у коштах, заробляючи на життя приватними уроками. Тепер, не дивлячись на попередження про необхідність підтримувати звичний спосіб життя, став жити не за коштами, захопився картярством. Його марнотратство помітили члени організації, що дало підставу для перших підозр, хоча фактів, які б дозволили звинуватити його у зраді, революціонери не мали.

Зазвичай у жандармерії практикувалася перевірка своїх джерел через інших агентів. Саме таким чином ротмістр Шульц і дізнався про спосіб життя Доліна та підозри на його адресу, тож порадив йому під зручним приводом поїхати до батьків, тимчасово припинивши контакти із революційними організаціями, що той і зробив [6; 4, с. 141].

У цьому контексті варто згадати спогади іншого анонімного агента, котрий, пишучи про свій намір каяття перед товаришами, за якими стежив, зауважив, що крім відчуття самозбереження, його стримало і те, що в організації були й інші агенти, про що його куратори неодноразово зауважували, всіляко дискредитуючи товаришів у його очах: “майже про половину з них повідомлялось в охранку такі факти, що я був уражений: імена, що горіли для мене колись світочем на недосяжній висоті, виявились заплямованими хабарництвом, розпустою, доносами, плагіатом, безпринципністю і т.д.” [5, с. 232]. Зрештою невдовзі агент вже сам намагався якомога повніше доповідати інформацію.

Згодом, у жовтні 1903 р., Долін виїхав до Києва, пояснивши це товаришам побоюванням арешту. Тут він сподівався отримати потрібні зв'язки і, видавши їх, у листопаді відбули у Катеринослав. Проте, мабуть, в організації були поінформовані щодо нього, і в Києві його зустріли з недовірою. Агент ні з чим повернувся в Житомир [3, арк. 5; 7, арк. 164].

Зрештою він дійшов висновку про необхідність свого перебування під вартою. Причому мав там бути якомога довше і неодмінно у Житомирській тюрмі. Те прохання Шульц передав Потоцькому. Тому в ніч із 15 на 16 грудня 1903 р. у Доліна було проведено обшук, за результатами якого його й заарештували, згідно зі ст. 252 ч. 4. “Уложення про покарання”. Що цікаво, відповідно до нормативної бази, ані Шульц, ані Потоцький не мали б втручатися у долю “Заславського”. Адже його новим керівником на той час був ротмістр Шнегель. Ображений, він поскаржився на порушення параграфу 13 “Положення про начальника охоронного відділення” [3, арк. 5].

Із жандармських документів відомо, що вже під вартою Долін вирішив остаточно себе реабілітувати в очах товаришів, узявши на себе чужу провину. Не дочекавшись відповіді, він так і зробив – подав прохання на ім'я прокурора Київської судової палати і Директора Департаменту поліції, у якому заявляв про свою участь у “Бунді”, стверджуючи, що заарештований Ізраїль Плавскін був лише виконавцем його розпоряджень, і літературу, яку в нього виявили, також він зберігав за його – Доліна наказом. Пояснення цьому було просте – чутки про співпрацю Доліна з охранкою дійшли і до тюрми. Тому винахідливий “Заславський”, убив двох зайців – уникнув виконання погроз, що висловлювали окремі ув'язнені, та відновив до себе довіру, врятувавши кількох однопартійців,

революційні звершення яких він приписав собі. Причому жандармські куратори згодом категорично зазначали, що “участь його у Волинській групі “Бунду” була лише в якості секретного співробітника”. Тобто жандарми, що було рідкістю, брали на себе відповідальність за всю революційну діяльність Доліна і категорично запевняли, що все ним зроблене погоджувалося зі спецслужбами [3, арк. 5; 1, с. 353; 4, с. 141–142; 3, арк. 6].

У своїй сповіді Долін дещо інакше пояснює той арешт. За його словами, він три місяці виконував завдання жандармів, після чого припинив співпрацю. Тоді вони почали натякати на можливість його викриття. Тож він і звернувся до прокурора із заявою, що усі речові докази, виявленні у виданих ним осіб, належать йому [1, с. 335].

Слід зауважити, що арешт реабілітував Доліна в очах товаришів, а порушення приписів “Положення про начальників охоронних відділень” полегшило його швидке звільнення. Так, 21 січня 1904 р. він виходить із тюрми і потрапляє під нагляд поліції. Активна “революційна” робота призводить до чергового арешту у травні 1904 р. в Острозькій тюрмі.

У травні 1904 р. Волинська охранка ліквідується і Долін офіційно переходить у розпорядження Катеринослава, міняючи і партійну приналежність. Він став анархістом-комуністом і так само результативно працював з начальником Катеринославської охранки ротмістром Прутенським. Причому платню від останнього “Ленін” отримував як щомісячно, так і за кожного виданого активного революціонера. Так, у березні 1908 р. він запропонував своєму куратору видати відомому анархістку Таратуту за умови попередньої оплати в 500 крб. Прутенський гроші позичив і заплатив. Анархістка поїхала на каторгу, так і не здогадавшись про причини провалу [1, с. 354; 8, с. 72].

Що характерно, у своїй сповіді він згадує про розрив із жандармами і повторне вербування ротмістром Ергардом. Долін погодився та, отримавши 200–300 крб., навесні 1906 р. втік до Швейцарії. Жив він там до осені, а тоді чомусь повернувся на батьківщину, де і був заарештований у м. Луцьку. Тут він знову погодився на співпрацю. Ця дивна історія залишається нез’ясованою, однак факт повторного вербування підтверджується документами. Службове листування також переконує нас у тому, що Долін намагався приховати від кураторів деякі свої знайомства [1, с. 335; 3, арк. 5].

У черговий раз його заарештовували по справі Одеської організації РСДРП і, звичайно, звільнили у грудні 1905 р. по амністії. Далі упродовж 1907–1909 рр. все більше уваги приділяє РСДРП, хоча й належить до іншої партії, отримуючи по 150 крб. У 1908 р. він жив у Парижі, де увійшов до групи анархістів-синдикалістів “Буревісник” під псевдонімами “Абрам” і “Кирило” у якості експедитора [7, арк. 164, 166].

Цікаво, коли він виїздив за кордон, Прутенський запропонував йому перейти на зв’язок до Гартінга, від чого Долін категорично відмовився, продовжуючи і далі надсилати інформацію у Катеринослав [4, с. 142].

Після цього його відрядили в Одесу, де з ним співпрацював начальник місцевої охранки Андреев, котрому Долін ніби нікого не видав. Причому він сам визнав, що за свою роботу отримував 100–150 крб, а згодом за власним проханням був відряджений у Париж [1, с. 336]. З чим можна погодитися, мабуть, з тим, що коли можна було не виконувати завдань, Долін їх не виконував. Але за потреби працював старанно і винахідливо. Зокрема, отримавши документи в Париж, він не виконав завдання, а поїхав у Цюрих, згодом повернувся в Одесу, де і був

заарештований за підозрою у революційній діяльності. Як сам пише – необгрунтованою. Характерно, що лише після чотирьох місяців ув'язнення охрнка виявила, що має справу з агентом. Проте це лише версія Доліна. Подальша його робота теж була нібито безрезультатною, після чого було організовано чергове закордонне відрядження тим самим Андреевим. Водночас він визнавав, що, співпрацюючи із полковником Левдіковим в Одесі, викрив так звану безпартійно-революційну групу. Це була звичайна кримінальна банда, що прикривалась революційними гаслами. Разом із п'ятьма її членами він вирушив у заслання, де отримав можливість виїхати в Париж. Тут його зустрів волинський знайомий – ротмістр Ердгард, котрий і організував цю поїздку. Навряд чи жандарм робив би це для не результативного агента. З 1910 до 1913 рр. він висвітлював діяльність емігрантської колонії в Цюріху як член анархістської групи [1, с. 336–337].

Врешті, у 1908 р., Долін таки перейшов у розпорядження закордонної агентури, ставши знаменитим “Шарлем”, котрого видний фахівець в історії політичного розшуку П. Шуйський вважав одним із найвидатніших провокаторів. У Швейцарії він увійшов до керівних органів малочисельних груп анархістів-комуністів [8, с. 72; 9, с. 38].

Закордонну агентуру на той час очолював Красільников, котрий від нового джерела був не в захваті, даючи йому вбивчу характеристику: “картяр, гульвіса, провокатор”. О. Соловійов стверджує, що за аморальність і авантюризм Долін навіть тимчасово усувався від служби своїми шефами. В агента навіть проводився обшук. З яких причин, на жаль, не вказується. Однак Красільников отримав повідомлення від віце-директора Департаменту поліції Смірнова, що його агент у своїй діяльності керувався матеріальними мотивами. Та й сам Красільников зауважував, що “цей бік у нього був досить розвинутим”. Натомість безпосередній керівник, знайомий ще по Житомиру підполковник Ергард, всіяко Доліна підтримував, переконавши у його цінності й Департамент поліції. Той постійно наголошував, що цінує цього агента, ідучи назустріч усім його фінансовим побажанням. На одному із прохань віце-директор Віссаріонов написав: “Він на мене справив хороше враження своєю щирістю і обізнаністю... видно і тепер підполковник Ергард його цінує...” [10, арк. 45; 9, с. 38; 1, с. 358].

Мимоволі відходу Доліна від агентурної роботи посприяв В. Бурцев. Знаменитий “мисливець за провокаторами” наводив жах на жандармів, дезорганізуючи всю роботу, до того ж постійно наголошуючи на наявності добре поінформованих провокаторів у царських спецслужбах. Що цікаво, відомості щодо інформатора спецслужба отримувала із кількох джерел. Тобто можна дійти висновку про цілеспрямовану дезінформацію [2, с. 58–59].

Проте відомий сучасний учений О. Шубін ставиться до його викриттів відверто зневажливо, зауважуючи, що після революції той втратив усі свої контакти, втім аналітичних здібностей не продемонстрував. З неприхованою іронією, як маніяка-викривача, характеризує Доліна і Глобачов, стверджуючи, що він робив багато помилок, обвинувачуючи невинних і виправдовуючи справжніх агентів “...це була доброзичлива людина, легковірна та недалеко” [11, с. 149–150].

Такі міркування може підтвердити скандал навколо видного анархіста М. Музіля-Рогдаєва, котрого Бурцев обвинуватив у причетності до агентурного апарату. Дотичних доказів і справді було достатньо – починаючи від арешту в Луцьку у 1907 р. і закінчуючи поїздкою на з'їзд у Швейцарію саме тоді, коли туди мав відправитись і невідомий агент. У свою чергу С. Сватіков наголошував, що Музіль не мав відношення до охрнки. Натомість агенти були в делегаціях

анархістів, котрі намагалися з'ясувати, чому Бурцев хотів скасувати з'їзд. Пікантності цій історії додає той факт, що активність тут проявили двоє анархістів – Б. Долін і З. Вировий, наполегливо вимагаючи назвати прізвище інформатора. Вировий, до речі, також був агентом. Усього цього Бурцев не знав, однак, припускаючи таку можливість, він вигадав свого кореспондента у Департаменті поліції, близького соратника генерала Герасімова. Скерувавши, таким чином, спецслужбу на хибний шлях [2, с. 56–58; 12, с. 138–139].

Фактично робота анархістів була паралізована через взаємні підозри. З цього приводу Красільников із задоволенням доповідав: “Справа Рогдаєва призвела до того, що існування організованої паризької федерації анархістів-комуністів можна вважати закінченим” [2, с. 81].

У 1913 р. “Шарль” вирішив припинити роботу із жандармами. Здається, цьому можна повірити. Того ж року він дізнався про підготовку чергового викриття Бурцевим. Вже до того про Доліна ходили темні чутки, та товариші гаряче його захищали від нападок Бурцева. Вони навіть поспілкувались особисто. Імовірно, це стало поштовхом. Знервований агент погрожував жандарму викриттями та своїм самогубством. Ердгард погодився із ним, але висунув вимогу, щоб про припинення співпраці не стало відомо керівництву. У свою чергу для Доліна це забезпечувало можливість отримання паспорта. На цьому і зійшлися [1, с. 337; 12, с. 224].

А невдовзі вибухнула Перша світова і роботу закордонної агентури довелося переводити на воєнні рейки. Війна істотно змінила пріоритети. Було скасовано заборону займатись воєнним шпигунством і контррозвідкою. Таке змішування функцій політичного розшуку, розвідки і контррозвідки окремі автори розцінювали негативно. З іншого боку, логічний розвиток централізації розшукової практики з відповідними організаційно-правовими рішеннями продемонстрував свою ефективність у подальші десятиліття, на що керівництво спецслужб Російської імперії виявилось неспроможним [6; 12, с. 228–229].

Розвідку і контррозвідку Красільников доручив ротмістру Б. Ліховському і губернському секретарю А. Литвину, котрий виконував різні делікатні доручення, вже з 1912 р. перший був відправлений у Швейцарію, а другий – в Англію [2, с. 17]. Литвин був авантюристом із прекрасними інтелектуальними здібностями, користолюбцем, схильним до провокації. На загальному фоні він не надто вирізнявся, тому його дії керівництвом сприймалися як звичайні. До речі, відзначалась особиста хоробрість і працездатність Литвина, котрий, завідуючи агентурою, провів низку важливих операцій з ризиком для життя, отримавши орден Володимира IV ступеня, що було неймовірним для незначного чиновника. Саме цей абсолютно аморальний тип, шулер, хабарник, що не гребував шантажем власного керівництва, і водночас висококласний професіонал спецслужби, разом із Доліним провів єдину відому успішну контррозвідувальну операцію закордонної агентури [6; 12, с. 164–166; 13, с. 195–196].

Згадуючи про Першу світову, окрім іншого, ми можемо констатувати і зміни у свідомості суб'єктів контррозвідувальної діяльності. Речі, котрі раніше вважались неприпустимими, стали сприйматися як буденні: диверсії, терор, використання опозиційних, революційних і національно-визвольних рухів. На цьому фоні керівництво Російської імперії охопила хвиля шпигуноманії, коли будь-які проблеми у збройних силах, на виробництві тощо, стали трактуватись як результат ворожої роботи [14, с. 31, 33]. Перед закордонною агентурою було поставлене завдання встановити об'єкти диверсійних атак, після чого зірвати ці задуми.

Одну із таких контррозвідувальних операцій було проведено упродовж 1914–1915 рр. Ця історія набула поширення. Ми вважаємо її прикладом того, як керівництво спецслужби через міжвідомчі протиріччя не виконало поставлених завдань. Водночас класик історії спецслужб Р. Роуан висвітлює її як результат цілеспрямованих дій російської контррозвідки. У його трактуванні, це була спільна операція охоранки і військової контррозвідки в особі генерала Батюшина. Самого Доліна він називає відповідальним агентом російської розвідки [15, с. 249–250].

Ще напередодні війни наш герой через охоранку роздобув закордонний паспорт якомусь Бернштейну, котрий відразу виїхав у Туреччину, прийнявши її підданство. У жовтні 1914 р. він прибув до Швейцарії та зав'язав контакти із Доліним, маючи намір встановити зв'язки із революціонерами [9, с. 38].

Хоча сам Долін зауважує, що відійшов від гурткової роботи, проте він перебував в епіцентрі емігрантського життя та привертав до себе увагу. Тож йому відразу довелося включитися в операцію, тим більше, що старий знайомий виступав від імені так званого Турецького політичного комітету¹. Він мав сформувані цілком автономну групу, яка б підірвала залізничний міст через Єнісей. Долін познайомив іноземця зі своїм товаришем по партії, котрий насправді був жандармським підполковником Ергардом [1, с. 338; 9, с. 39; 2, с. 92].

Невдовзі з Петрограда надійшла вказівка щодо продовження контактів, охоранка мала намір використати цей випадок для виявлення ворожої агентури, а також не виключала можливості політичної компрометації революціонерів. На допомогу Доліну прислали Литвина. Невдовзі російські агенти зрозуміли, що ніякого турецького агента не існує, а за спиною Бернштейна стоїть посол у Константинополі. Майстри політичного розшуку змогли розколоти невдачу-вербувальника, і той мимоволі відкрив їм істину. Литвин повідомив своїм керівникам, що німецьке посольство страшенно боїться скандалу, тому у таких справах завжди маскує свою діяльність через підставних осіб [9, с. 38–39; 14, с. 33–34].

Ми не будемо зараз висвітлювати перебіг цієї цікавої та повчальної, з погляду вивчення історії оперативного мистецтва, операції. Це не є предметом нашої публікації і потребує окремого дослідження. Відзначимо лише її невдале закінчення, спричинене міжвідомчими протиріччями і кар'єрними міркуваннями.

Під час складної оперативної гри, керівництво якої взяв на себе Красільников, вдалося створити у ворога ілюзію активності революціонерів-диверсантів. У грудні 1914 р. за результатами роботи Долін особисто доповідав Директорові Департаменту поліції В. Брюн де Сент Іполіту і Товаришу міністра внутрішніх справ генералу В. Джунковському, отримавши в якості заохочення 1500 франків [9, с. 39].

Уся операція була в руках Васильєва. Це зрозуміло хоча б з того, що коли він зібрався йти у відставку восени 1915 р., її почали згортати. До того ж у 1915 р. помер підполковник Ергард і Красільников, визнавши небажаною участь в операції політичного розшуку, передав справу до рук військової розвідки. Дещо пояснити ситуацію може і особиста телеграма генерала Джунковського Директорові Департаменту поліції, відправлена 10 червня. Аналізуючи перебіг операції, він писав, що боїться “богровщини” [1, с. 345–346; 12, с. 225; 2, с. 150; 16, с. 119].

¹ Перед початком війни німецький Генеральний штаб доручив послу в Константинополі підготувати групу диверсантів для роботи в Росії. При цьому саме посольство мало залишатися в тіні. Тому і було створено згаданий вище комітет, від імені якого діяли помічники посла Люднер і Лаферет. Вони відправили свого агента до Швейцарії для добору потрібних людей із числа російських емігрантів. Для німецької розвідки важливим було, щоб диверсії здійснювали саме вони. При цьому і диверсанти у разі затримання могли розповісти про зв'язки із міфічним комітетом.

Слід відзначити, що у політичній поліції поставили перед собою заздалегідь безглузду мету, це і зумовило подальше згортання операції. Адже на Доліна німецька розвідка вийшла як на людину, що мала широкі зв'язки у революційному середовищі і могла в цьому допомогти німцям. Сподіватися на якісь явки можна було б, якби Доліну давали розвідувальні завдання. Проте він не був секретноносієм. Ми припускаємо, що підставою для такого непродуманого завдання була віра російських контррозвідників у всеохоплююче проникнення ворожих розвідок. Цій темі присвячено чимало публікацій у жовтій пресі. Однак, що цікаво, як видно із документів, ці думки поділяли і в спецслужбах.

Тож не дивно, що у документах політичної поліції зауважували, що контакти “Шарля” із німецькими розвідниками не виправдали сподівань, оскільки той не зміг отримати матеріалів зі шпигунства. Сам Долін продемонстрував більше професіоналізму і домагався продовження контактів. На той час він отримав дві пропозиції: щодо диверсії на лінкорі “Імператриця Марія” та щодо організації революційної пропаганди. З останньою пропозицією, він, зрозуміло, погодився [1, с. 360–361].

Департамент поліції вирішив, що потяг до контактів та отримання грошей від німців є підозрілим, тож запросив агента у Петроград. Відразу після перетину кордону за ним встановили зовнішнє спостереження. Філери зафіксували його відвідання Російсько-Азіатського банку. Як з'ясувалося, там він мав кредит у розмірі 42259 крб 50 коп. Доказів дворушництва агента здобуто не було, але підозри щодо нього залишились. Тож Доліну наказали контакти припинити і за кордон не повертатись. На власне прохання йому дозволили повернутися на батьківщину та, легалізуючись, виконати військову повинність [1, с. 361].

Отже, головної мети – поставити під контроль плани німецьких спецслужб, жандарми не досягли. Більше того, після згортання операції країною прокотилась низка диверсій, найбільш значущою з яких було знищення якраз лінкора “Імператриця Марія”².

Тоді сам Долін потрапив до списків підозрюваних у співпраці з німецькою розвідкою, його взяла у розробку військова контррозвідка, котру поінформували жандарми про підозри [7, арк. 166; 1, с. 361–362]. Під час служби в Одесі, в дружині ополчення, він потрапив під нагляд, спочатку – таємний, а згодом – явний. Зняли його після переведення Доліна у Харків.

Стеження за собою “Шарль” виявив і впав у депресію. Невдовзі в Росії перемогла Лютнева революція, і переможці розпочали велике “полювання на відьом”. Передусім, і цілком закономірно, постраждали жандармські офіцери. Потім дійшла черга і до сексотів. Чи не в кожному номері, наприклад “Вольни”, “Киевской мысли”, багатьох інших газет публікувались імена секретних співробітників, багато яких були задіяні в розвідувальних чи контррозвідувальних операціях. Мали місце й численні курйози, коли однофамільці опублікованих агентів мусили доводити свою непричетність до політичного розшуку. Чимало цікавих фактів люстрації сторічної давнини навів Г. Макаренко. Люди, яких за підозрили у співпраці з жандармами, мали діставати довідки, що вони “чисті”. Зрештою військова влада висунула вимогу щодо припинення таких публікацій і наголосила на необхідності припинення огульних арештів колишніх жандармів. Настав час для роздумів, осмислення. Виявилось, що співробітники жандармерії мали різні обов'язки, тому до кожного з них потрібно підходити індивідуально [17].

² Доволі вагомі докази на користь диверсії наводить колишній матрос Т. Єсютін.

Зустрівшись із новими викликами, Тимчасовий уряд став замислюватись над необхідністю реставрації таємної поліції. При багатьох міністерствах і відомствах почали створюватися різноманітні “контррозвідки”, що переслідували ворогів нового режиму.

Б. Долін цього вже не застав. Невдовзі, після публікації свого імені як агента, він знову зустрівся із В. Бурцевим. Той згодом писав про Доліна як про сильну і горду людину, проте чимось придавлену [1, с. 348]. Тим часом Долін написав своєрідну сповідь і застрілився.

Нині доволі часто повторюється відома антична теза, що історія – вчителька життя. І дійсно, якраз аналіз подій, що становлять усе різноманіття попереднього історичного досвіду, дозволяє нам прогнозувати та скеровувати вивчення адміністративно-правового впливу спецслужб на суспільні процеси і зворотного впливу громадянського суспільства на самі спецслужби. Проте історія вчить не через аксіоми, а через аналогії. Тому висновок, який можна зробити з одного уроку лютого 1917 р, полягає у відсутності належного правового статусу агента, що не було вирішено і понині. Як наслідок, століття по тому вже незалежна Україна змушена проходити вже пройденим шляхом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Щеголев П.Е.* Охранники и авантюристы. Секретные сотрудники и провокаторы. М.: Государственная публична историческая библиотека России, 2004. 459 с.
2. Заграничная агентура Департамента полиции (Записки С. Сватикова и документы заграничной агентуры). М.: Главное архивное управление НКВД СССР, 1941. 152 с.
3. ЦДІА України у м. Києві. Ф. 2233. Оп. 3. Спр. 32.
4. *Брачев В.С.* Заграничная агентура Департамента полиции (1883–1917) СПб.: Стомма, 2001. 186 с.
5. Психология предательства (из воспоминаний “сотрудника”). Былое. 1924. № 27–28. С. 225–237.
6. *Агафонов В.К.* Парижские тайны царской охраны. URL: <http://www.fedy-diary.ru/html/092011/05092011-01a.html> (дата звернення: 25.10.2018).
7. ЦДІА України у м. Києві. Ф. 2233. Оп. 1. Спр. 57.
8. *Шуйський П.А.* Департамент поліції. Харків: Шляхи революції, 1930. 100 с.
9. *Соловьев О.Ф.* Обреченный альянс: заговор империалистов против народов России 1914–1917 гг. М.: Мысль, 1986. 256 с.
10. ЦДІА України у м. Києві. Ф. 2233. Оп. 2. Спр. 354.
11. *Глобачев К.И.* Правда о русской революции: воспоминания бывшего начальника Петроградского охранного отделения. М.: РОССПЭН, 2009. 519 с.
12. История сыска в России: В 2 кн. / автор-составитель П.А. Кошель. Мн.: Литература, 1996. Кн. 2. 656 с.
13. *Симбирцев И.* На страже трона. Политический сыск при последних Романовых 1880–1917. М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. 429 с.
14. *Никитинский И., Софинов П.* Немецкий шпионаж в России. Сборник документов. М.: ГАУ НКВД СССР, 1942. 320 с.
15. *Роуан Ричард Уилмер.* Очерки секретной службы. Из истории разведки / сокращенный перевод с англ. С. Займовского. СПб.: Изд-во “Логос-СПб”, 1992. 392 с.
16. Падение царского режима. Стенографические отчеты допросов и показаний, данных в 1917 г. в Чрезвычайной Следственной Комиссии Временного правительства / под ред. П.Е. Щеголева. Л.: Государственное издательство, 1926. Т. 5. 475 с.
17. *Макаренко Гарій.* Ще один бік люстрації. Газета “2000”. 2005. № 25 (275). 24–30 июня. F4-F5.

REFERENCES

1. *Schegoliev, P.Y.* (2004) Okhranniki i avanturyisty. Sekretnyye sotrudniki i provokatory. “Guards and Adventurers. Secret Staff and Provocateurs”. M. 459 p. [in Russian].
2. Zagranichnaya agentura Departamenta politsii (Zapiski S. Svatikova i dokumenty zagranichnoy agentury). “Foreign Agency of the Police Department (Notes by S. Svatikov and the Documents of Foreign Agency)”. M. 1941. 152 p. [in Russian].

3. TSDIA Ukrayiny u m. Kyievi. F. 2233. Op. 3. Spr. 32. CSHA of Ukraine in Kyiv. F. 2233. D. 3. 32 p. [in Ukrainian].
4. *Brachev, V.S.* (2001) Zagranychnaya agentura Departamenta politsii (1883–1917). “Foreign Agencies of the Police Department (1883–1917)”. SPb: Stomma. 186 p. [in Russian].
5. Psikhologiya predatel'stva (iz vospominaniy “sotrudnika”). “Psychology of Betrayal (by the memories of the “employee”)”. Past. 1924. No 27–28. P. 225–237 [in Russian].
6. *Agafonov, V.K.* Parizhskiye tayny tsarskoy okhranki. “Paris Secrets of the Royal Secret Police”. URL: <http://www.fedy-diary.ru/html/092011/05092011-01a.html> (Date of Application: 25.10.2018) [in Russian].
7. CDIA of Ukraine m. Kyiv. “CSHA of Ukraine in Kyiv”. F. 2233. C. 1. 57 p. [in Ukrainian].
8. *Shuyskiy, P.A.* (1930) Departament politsiyi. “Department of Police”. Kharkiv. 100 p. [in Ukrainian].
9. *Solovyev, O.F.* (1986) Obrechenny al'yans: zagovor imperialistov protiv narodov Rossii 1914–1917 gg. “Doomed Alliance: The Imperialists’ Conspiracy Against the Peoples of Russia 1914–1917”. M.: Mysl. 256 p. [in Russian].
10. CDIA of Ukraine in m. Kyiv. “CSHA of Ukraine in Kyiv”. F. 2233. C. 2. 354 p. [in Ukrainian].
11. *Hlobachev, K.I.* (2009) Pravda o russkoy revolyutsii: vospominaniya byvshego nachal'nika Petrogradskogo okhrannogo otdeleniya. “The Truth about the Russian Revolution: Memories of the Former Head of the Petrograd Security Department”. M.: ROSSPEN. 519 p. [in Russian].
12. Istoriya syska v Rossii: V 2 kn. “History of Sysk in Russia”: in 2 books. / compiler P.A. Koshel. Mn.: Literature, 1996. Book 2. 656 p. [in Russian].
13. *Simbirtsev, I.* (2006) Na strazhe trona. Politicheskiy sysk pri poslednikh Romanovykh 1880–1917. “Guarding the Throne. Political investigation under Last Romanovs 1880–1917”. M.: ZAO Tsentrpoligraf. 429 p. [in Russian].
14. *Nikitinskiy, I., Sofinov, P.* (1942) Nemetskiy shpionazh v Rossii. Sbornik dokumentov. “German Espionage in Russia. Collection of Documents”. M.: GAU NKVD USSR. 320 p. [in Russian].
15. Rowan Richard Wilmer (1992) Ocherki sekretnoy sluzhby. Iz istorii razvedki. “Essays of the Secret Service. From Intelligence History” / translated from English by S. Zaymovskiy. SPb.: Publishing house “Logos-SPb”. 392 p. [in Russian].
16. Padeniye tsarskogo rezhima. Stenograficheskiye otchety doprosov i pokazaniy, dannykh v 1917 g. v Chrezvychnoy Sledstvennoy Komissii Vremennogo pravitel'stva. “The Fall of the Royal Regime. Stenographic Records of Interrogations and Testimony Given in 1917 in the Emergency Commission of Inquiry of the Provisional Government” / editor P.E. Shchegolev. L.: State Publishing House, 1926. Vol. 5. 475 p. [in Russian].
17. *Makarenko Hariy.* Shche odyn bik lyustratsiyi. “Another Side of Lustration”. The Newspaper “2000”. 2005. No 25 (275). June 24–30. F4–F5 [in Ukrainian].

UDC 340.12 (091 + 477)

B.V. Bernadskiy,
Candidate of Historical Sciences, Docent,
Docent of the Chamber, National Academy of Public Administration
under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine

A DASH TO THE PORTRAIT OF A GENDARME AGENT

The political portrait of an agent of political inquiry and, at the same time, a counterintelligence of the Russian Empire is considered in the context of legal biography. The conclusion is drawn on the expediency of lustration of the agent.

The history of any organization is unthinkable without the biographies of the people who led it and ensured its functioning. And if its leaders, in the minds of contemporaries, have already provided one place to this fact in the chronicles of

history, then the life path of others is mostly hidden from the eyes of the public, and rarely reproduced in the writings of researchers. This is especially true for the organizations working in secrecy. At the same time, attention has also recently been paid to mid-level and senior managers. But the secret sources – agents, are being still ignored by the scientific community.

Therefore, paper analyses the activities of one of the most effective secret services of the special services of the Russian Empire – B. Dolin. His biography can serve an example of the use of secret sources of intelligence in a political search and struggle with the revolutionary and liberation movement. And, at the same time, the same biography, the same person is used as an example of an effective counteraction to intelligence-subversive orientation and sabotage actions of enemy special services in the conditions of war. In both cases, Dolin appears only as an instrument, so one can't speak about his legal responsibility.

In the context of his fate, the issue arises of the feasibility of so-called lustration of secret agents of the special services of the past. The analysis of the events that make up all the diversity of the previous historical experience can predict and direct the study of the administrative and legal impact of the special services on social processes and the mutual influence of civil society on intelligence services. Meanwhile, history teaches not through axioms, but through analogies. Consequently, the conclusion that can be drawn from one of the lessons of February 1917 is the lack of an adequate legal status of the agent, which has not yet been resolved. As a result, an independent Ukraine is forced to pass through the century already passed through.

Keywords: agency, political search, “security”, Central counterintelligence, lustration.

Отримано 30.11.2018